

Muziek van een utopist

Over de grens met Edgard Varèse

Instrumentale muziek, elektronica en video komen samen in 'Déserts' van Edgard Varèse. In 1954, toen het werk in première ging, was de tijd er nog niet rijp voor. Nu reist het Nieuw Ensemble onder leiding van Ed Spanjaard er mee door Nederland.

Door Aad van der Ven

De boeman van de moderne muziek? Als iemand die reputatie heeft, is het wel Arnold Schönberg, uitvinder van de twaalftoonstechniek. Bij het horen van dat laatste woord slaan nog steeds veel mensen op de vlucht. Terwijl het die arme Schönberg er toch vooral om te doen was door middel van een systeem van twaalf gelijkwaardige noten weer greep te krijgen op de dreigende chaos van de atonaliteit. Daarbij bleef hij in wezen een traditionalist.

Nee, de componist die in de eerste helft van de vorige eeuw pas werkelijk baanbrekend was heette Edgard Varèse. "Het neo-classicisme is een van de meest bedroevende stromingen in de muziek van vandaag", zei hij. Dat konden Stravinsky en Hindemith in hun zak steken. Varèse was en bleef een eenling. In de traditionele harmonie was hij nauwelijks geïnteresseerd, wel in ritme en timbre. Hij vond dat nieuwe muziek nieuwe instrumenten nodig had, ontdeed zich van strijkinstrumenten (blazers en slagwerk hadden zijn voorkeur) en experimenteerde met elektronische klanken. Hij streefde naar 'pure klank als levende materie'. En dat alles in de eerste helft van de vorige eeuw.

Nog steeds zijn weinig mensen met zijn muziek vertrouwd. Hij is eigenlijk geen componist voor de concertzaal. Veel heeft hij niet geschreven en wat hij gecomponeerd heeft laat zich mede door de vereiste instrumentale bezetting moeilijk realiseren, vooral ook in combinatie met werk van andere componisten. Hij heeft wel twee 'echte' orkestwerken geschreven, 'Amériques' en 'Arcana', maar die zijn zo veeleisend en weerbarstig dat weinig dirigenten er aan beginnen. Riccardo Chailly komt de eer toe met het Concertgebouworkest deze twee wilde monster-partituren te hebben uitgevoerd (Stravinsky's 'Sacre du printemps' werd plotseling gereduceerd tot een onschuldig deuntje). Toen hij eenmaal de smaak te pakken had zette hij ook de rest van Varèse op cd.

Bedrevenheid

Voor geen andere componist gaat het cliché 'hij was zijn tijd vooruit' meer op dan voor Varèse. Zijn meeste muziek

heeft hij ver voor de Tweede Wereldoorlog geconcipeerd alsof hij al wist dat er op een dag groepen als het ASKO Schönberg en het Nieuw Ensemble zouden opstaan. Want daar moet Varèse het vandaag de dag van hebben. Met hun bedrevenheid en hun flexibiliteit qua bezetting kunnen zij zijn stukken aan. Zoals het Nieuw Ensemble dat binnenkort onder leiding van Ed Spanjaard demonstreert. Die musici spelen onder meer een van Varèse's laatste composities, 'Déserts'. Daarin worden fragmenten voor een instrumentaal ensemble afgewisseld door episodes voor elektronische geluidsband, terwijl bij deze uitvoering tevens werk van de videokunstenaar Bill Viola wordt getoond.

Het tussen 1950 en 1954 ontstane 'Déserts' kunnen we zien als uiteindelijke bekroning van Varèse's experimenten. En tegelijk als het begin van een ontwikkeling die door anderen zou worden voortgezet. Twintig jaar had hij bijna niets gecomponeerd toen hij aan deze partituur begon. Na de Tweede Wereldoorlog zag hij eindelijk de mogelijkheid een tweesporenband als onderdeel van een instrumentale compositie te gebruiken. In instrumentale stukken voor blazers en slagwerkers als 'Hyperprism' (1923) en 'Intégrales' (1925), met hun harde, ruwe, blokvormige klank, had hij al als het ware daarop een voorschot genomen. Tot verbijstering van de luisteraars, die de in Frankrijk geboren, in Parijs streng klassiek opgeleide, naar de Verenigde Staten verhuisde componist al lang niet meer konden volgen.

Utopisch

Jarenlang liep Varèse rond met plannen die de utopische gedachten van zijn megalomane Russische collega Skrjabin bijna evenaarden. Want de Franse Amerikaan stelde zich een groot, driedelig werk voor koor en orkest voor, dat gelijktijdig in tal van landen zou worden uitgevoerd. Daartoe zou een radioverbinding tot stand moeten worden gebracht, waarbij de diverse koren synchroon maar toch in hun eigen taal dienen te zingen. Zo wilde Varèse de ode aan de broederschap van Beethovens Negende symfonie doortrekken naar de 20ste eeuw. Het is er om zowel financiële als technische redenen nooit van gekomen, maar fragmenten uit dit geplande werk, 'Espace' getiteld, zouden veel later een plaats vinden in 'Déserts' en in het 'Poème Électronique' dat hij in 1958 voor het Philips-paviljoen op de Wereldtentoonstelling in Brussel zou vervaardigen.

Ook aan 'Déserts' ('Woestijnen') lag een grensoverschrijdende visie ten grond-

slag. Varèse heeft verklaard, dat hem bij deze muziek een nog niet bestaande film voor de geest stond. Hij stelde zich niet alleen letterlijke woestijnen voor, maar ook de ruimte en de eenzaamheid van de geest ('De mens alleen in een heimzinnige wereld vol existentiële eenzaamheid'). De utopie van de jaren twintig was bij Varèse na de Tweede Wereldoorlog veranderd in pessimisme. Het zou tot 1993 duren voordat 'Déserts' inderdaad zou worden samengeklonken met een film. Het was Bill Viola, die de in klanken opgeroepen droomwereld visueel interpreteerde en daarvoor een filmtaal gebruikte, die in geen enkel opzicht anekdotisch is. Jarenlang is de film gebruikt bij uitvoeringen die het Duitse Ensemble Modern van 'Déserts' gaf.

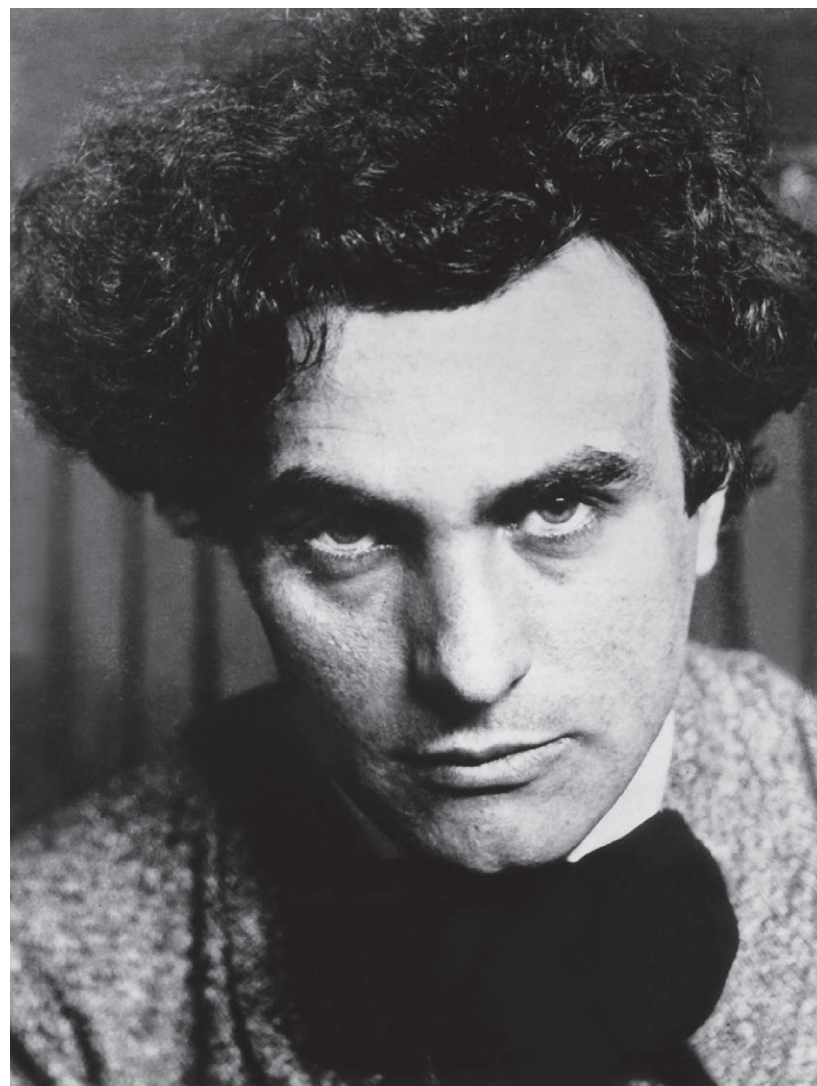
Elektronica

Het Nieuw Ensemble uit Amsterdam biedt nu de gelegenheid dit werk niet alleen als curieuze combinatie van instrumentale muziek en elektronica te ondergaan, maar ook Viola's daarbij horende beelden te zien. Bovendien wordt de blik op Varèse verbreed doordat daarnaast twee andere stukken van zijn hand, 'Density 21.5' (voor fluit solo) en 'Octandre', worden gespeeld. Het net als 'Octandre' in 1923 geschreven Octet van Stravinsky wordt daaraan toegevoegd, evenals 'Parade' (2004) van de Chinees Guo Wenjing, die na vele uitvoeringen langzamerhand een goede vriend van het Nieuw Ensemble en dirigent Ed Spanjaard is geworden.

In zijn realisering van 'Déserts' respecteert Spanjaard de ideeën van Varèse door het werk integraal, dat wil zeggen als een afwisseling van instrumentale delen en elektronische tussenspelen uit te voeren. Daarop heeft Bill Viola zijn video-versie gebaseerd.

Het was nota bene Pierre Boulez, het 'geweten' van de na-oorlogse muziek, die de elektronische delen wegliet toen hij in 1996 'Déserts' met het Chicago Symphony Orchestra op cd zette. Harry Halbreich schrijft in 'Entretiens avec Edgard Varèse' dat de componist daar geen bezwaar tegen had. Ook zuiver muzikaal valt er best iets voor te zeggen. Maar het heeft van de kant van Boulez toch iets van verraad tegenover de ideeën die aan het werk ten grondslag liggen. Eigenlijk wil hij daarmee zeggen dat 'Déserts' in de oorspronkelijke opzet een mislukking is geworden.

Nieuw Ensemble onder leiding van Ed Spanjaard, met Harrie Starreveld (fluit). Video: Bill Viola. Muziek van Varèse, Debussy, Stravinsky en Guo Wenjing. Woensdag 26 oktober, 20.15 uur, Philipszaal.

Edgard Varèse. ► Archiefphoto

Het Nieuw Ensemble met vooraan dirigent Ed Spanjaard.

► Foto: Kadir van Lohuizen

JAZZ

Dim, Wladimir en Dmitry

De naam Dim komt van Wladimir en heeft, als het om Dim Kesber gaat, even niets te maken met een verminderd akkoord. Klarinettist en saxofonist Wladimir Kesber zit deze week in de bijzondere getallen. Hij is zelf van 1930, dus dat tikt al aan, maar – uitzonderlijk voor een blazer – hij speelt nog steeds. Dat doet hij nu al 66 jaar. Vanaf direct na de Tweede Wereldoorlog toen hij de podia opstapte voor vooral dixieland

jazz. En om die 66 jaar op de weg van de muziek te vieren, maakte hij een cd, 'Route 66'. Met zijn groep Dim Kesber and Friends, een grappige combinatie van oud en jong. Bij de laatste trompettiste Ellister van der Molen en gitarist Vincent Koning, bij de ouderen – naast Dim – pianist Rob van Kreeveld en drummer Martin Beenen, van Dutch Swing Collegefaam. Trombonist Eelco van Velzen en zangeres Denise Jannah zijn te

gast op die cd en die hele ploeg komt op 22 oktober naar de Cor Ruys-zaal van het Kurhaus voor een presentatie-concert. En wat die getallen betreft: in datzelfde Kurhaus waar Dim nu 'Route 66' presenteert, maakte hij in '55 de eerste 'live'-opname met de Dutch Swing College Band. Het lijkt een soort privé-kabbalistiek. Kesber en Friends spelen een mix van vooral swingstukken. Van Bennie Goodman's 'Seven come eleven' tot 'Lady be good' van de Gershwins. Waarbij je niet gek moet opkijken als pianist Van Kreeveld opeens iets Horace Silver-achtigs in de vingers krijgt ('Blues for Nick').

En dan is er deze week nóg een Dmitry, een Russische altsaxofonist die voluit Dmitry Baevsky heet. Hij wordt naar Den Haag gehaald door de mannen van Equinox (Daly en Nicho-

las) en is tweemaal te horen in Pavlov. Eerst zondagmiddag de 23ste, daarna dinsdag 25ste 's avonds. Met onder anderen pianist Juraj Stanik en drummer Eric Ineke. Baevsky studeerde eerst in St. Petersburg, ging in 1996 naar New York om verder te leren en bleef daar. Via het Internet hoorde ik stukken van zijn meeste recente cd, 'Down with it', met daarop trompettist Jeremy Pelt en dat smaakt naar meer. De Regentenkamer heeft zaterdag 22 in het voorprogramma 'Cooking jazz' (jazz plus eventueel een Indische maaltijd) met tenorsaxofonist en schrijver Bob Rigter en pianist Han van der Rhee. Hoofdmoot is er het The Hague Jazz Project, een orkest van elf man met werk van twee overleden arrangeurs die beiden vernieuwers waren, Gil Evans (van onder meer 'Sketches of Spain')

en de Nederlander Rob Madna. De huiskamer van Gunst wat een kunst (Raamweg 45) heeft op 28 oktober trompettist Ack van Rooyen als solist, stichting Prospero brengt die dag (12.30 uur) weer een gratis lunchconcert. Nu in het gebouw van de Rabobank aan de Korte Vijverberg. Pianist Peter Beets leidt die sessies en doet dat altijd heerlijk ontspannen. Samen met gastsolist Ferdinand Povel improviseert hij ditmaal op het werk van componist Jerome Kern. En wie kent dat niet? Van 'Ol' man river' tot 'The way you look to-night' en 'Smoke gets in your eyes'.

Bert Jansma